

Session @ 2016-17

Year: 3 Volume 1, Issue 5, (January-June 2016)

ISSN 2349-896X

ZERO MILE

Website: www.zeromile.net.in

**Zero Mile is a Peer Reviewed International E-Journal for
Social Sciences and Interdisciplinary Research**

Half Yearly

International E-Journal, Nagpur, India.

CONTENTS

Sr.No.	Topics and Authors	Page No.
1.	From External to Internal Factors: Personal Barriers and Social Mobility in Traditional Societies <i>Yuri A. Pavlov</i>	01-22
2.	Classification of River Systems of Tapi-Purna Basin in Northern Maharashtra, India <i>Abhinav Kurkute , Prashant P. Magar</i>	23-31
3.	Levels of Multi Dimensional Urban Poverty in Nagpur : Spatial Analysis <i>Deepak M. Wankhede</i>	32-77
4.	A Geographical Study of Economic Condition of Muslim Population in Rural Areas of Jalgaon District <i>Ameenuddin Shamsuddin Qaazi</i>	78-86
5.	Role of Computer Based Teaching Programme on Student in Education <i>Kanchanmala Umesh Kshirsagar</i>	87-93
6.	राष्ट्रसंताच्या ग्रामगीतेतील धार्मिक आचारमूल्ये <i>लता खापरे (जाने)</i>	94-101
7.	गर्ज्वीच्या एकांकिका संग्रहाच्या अर्पणपत्रिकांचा विचार <i>विलास गुलाबराव गजबे</i>	102-106
8.	आधुनिकता, आधुनिकीकरण, आधुनिकतावाद <i>राजेश भामरे</i>	107-111
9.	Call for Papers	112-113

गर्ज्वींच्या एकांकिका संग्रहांच्या अर्पणपत्रिकांचा विचार

प्रा.डॉ. विलास गुलाबराव गजबे

कुठल्याही ग्रंथाचे मुखपृष्ठ पालटताच सर्वप्रथम नजरेस पडते व लक्ष वेधून घेते ती त्या ग्रंथाची अर्पणपत्रिका. एखादा कलावंत एखादी कलाकृती निर्माण करतो. ती कलाकृती ग्रंथरूपाने प्रकाशित करताना कृतज्ञता म्हणून तो ग्रंथ कुणाला तरी अर्पण करीत असतो. अर्पणपत्रिका लिहिलीच पाहिजे असा दंडक नसला तरीही अतिशय जाणीवपूर्वक ही अर्पणपत्रिका लिहिली जाते. बरेचदा आपले आई, वडील, मित्र, आप्तेष्ट, मदत करणारे, नातेवाईक इत्यादींनी केलेल्या उपकारांची जाणीव ठेवून लेखक त्यांनाच आपली कलाकृती अर्पण करीत असल्याचे दिसून येते. काही लेखक यापेक्षा वेगळ्या पद्धतीच्या अर्पणपत्रिका लिहितात. "एखाद्या साहित्यकृतीची अर्पणपत्रिकाच विलक्षण अस्वस्थ करणारी आणि चिंतनीय असते. जी. ए. कुलकर्णी यांच्या कथांचे अंतःस्वरूप समजून घेताना त्यांच्या कथासंग्रहांच्या अर्पणपत्रिकाही अन्वर्थक ठरतात. प्रेमानंद गज्वी त्यांच्या एकांकिका संग्रहांच्या अर्पणपत्रिकाही अन्वर्थक ठरतात. प्रेमानंद गज्वी यांच्या एकांकिकांचे आकलन करून घेताना त्यांच्या एकांकिका संग्रहांच्या अर्पणपत्रिकाही अन्वर्थक वाटतात" असे डॉ. सदा कऱ्हाडे म्हणतात. त्यांच्या या मताचा प्रत्यय गज्वींच्या एकांकिका वाचताना सातत्याने येत राहतो. त्यांच्या या अर्पणपत्रिकांचा त्यातील एकांकिकांच्या आशयसूत्रांशी असलेला अन्वयार्थ शोधण्यासाठीच या शोधनिबंधाचे प्रयोजन आहे.

प्रेमानंद गज्वींनी 1973 पासून लेखनाला आरंभ केला. सुरुवातीला कविता, कथा हे प्रकार त्यांनी हाताळले. 1977 पर्यंत त्यांच्या बऱ्याच कथा-कविता मासिकांमधून प्रकाशितही झाल्या होत्या. गज्वींनी एकांकिका लेखनाला सुरुवात केली ती 1977 मध्ये त्यांच्या एका मित्राने 'काय फालतू कथा लिहितोस, एकांकिका लिही. मी ती स्पर्धेत सादर करीन' असे आश्वासनही दिले; पण गज्वींनी ते मनावरच घेतले नाही. त्याच मित्राने पुन्हा डिवचले. मग मात्र गज्वींनी ते मनावर घेतले आणि दि. 20 डिसेंबर 1977 ला एकाच बैठकीत एक एकांकिका लिहून पूर्ण केली ही त्याची पहिली एकांकिका होती. ती म्हणजेच 'घोटभर पाणी.'

1977 ते 1989 या काळात गज्वींच्या एकूण बारा एकांकिका प्रकाशित झाल्या. सरासरी वर्षाला एक एकांकिका असे हे प्रमाण दिसते. 'घोटभर पाणी' (1977), 'कुणाचे ओझे' (1978), 'एकी एके शून्य' (1978), 'अभयारण्यातील ससा' (1979), 'बांडगूळ' (1980), 'देवनवरी' (1980), 'बेरीज वजाबाकी' (1981), 'गाहाण' (1983), 'उतारा' (1986), 'कृष्णविवर' (1987), 'हे राम!' (1983), आणि 'पक्षी' (1989) त्यांच्या बारा एकांकिका चार संग्रहामध्ये विभागलेल्या आहेत. संख्येचा विचार करता या एकांकिका अतिशय अल्प आहेत. गज्वींनी एकांकिका किती लिहिल्या यापेक्षा या एकांकिकांनी दलित रंगभूमीला आणि एकूणच मराठी रंगभूमीला काय दिले हे महत्वाचे ठरते. तेव्हा गज्वींच्या एकांकिका संग्रहांच्या अर्पणपत्रिका समजून घेतल्याशिवाय त्या एकांकिकांचे आकलनच पूर्ण होत नाही. कारण त्या त्या संग्रहांच्या अर्पणपत्रिकांमध्ये त्या

Phytochemical and Nutritional Analysis of Wild Edible Fruit of *Diospyros melanoxylon* Roxb used by the Tribes of Bhiwapur Tahsil of Nagpur District, (M.S), India

Chetna S. Laddha¹*, Sushil G. Kunjalwar², Prakash R. Itankar³

¹Department of Botany, Jawaharlal Nehru Arts, Commerce and Science College, Wadi, Nagpur, Maharashtra, India

²Department of Botany, Nutan Adarsh Arts, Commerce and Smt. Maniben Harilal Wegad Science College, Umred, Nagpur, Maharashtra, India

³Department of Pharmacognosy and Phytochemistry, Institute of Pharmaceutical Sciences, Rashtrasant Tukadoji Maharaj Nagpur University, Nagpur, Maharashtra, India

Abstract

Wild edible fruits play an important role in human life and are the important constituents of the traditional diet. Due to their easy availability, these fruits are very commonly utilized by the tribal population. The study aimed to understand the utilization of wild fruit of *Diospyros melanoxylon* Roxb. The contemporary investigation marked to access the nutritional and phytochemical analysis of full-grown fruits of a widely known medicinal plant of *Diospyros melanoxylon* Roxb. The study includes the estimation of ash content, protein, carbohydrate (sugar), vitamins and mineral contents (Cu, Fe, Mn, Zn, Ca, Na, K) of ripened fruit *Diospyros melanoxylon* commonly called as (Tembhurnee). The water extract was screened for the qualitative phytochemical analysis. The fresh fruits were found to be a rich source of protein (7.13 ± 0.11 g/100 g), carbohydrate (16.35 ± 0.15 g/100 g) fibre (54.05 ± 0.23 g/100 g) and energy. The Na/K and Zn/Cu ratio were found to be 0.022 and 0.56 which may attribute the medicinal properties in cardiovascular disorders. The water extract showed the presence of carbohydrates, proteins, sterols, alkaloids, glycosides, saponins and polyphenols, and flavon flavonoids. The nutritional and phytochemical analysis reveals that these fruits are the rich source of energy and are used by the tribals and deprived poor people of Bhiwapur Tahsil.

Keywords: *Diospyros melanoxylon* Roxb, nutritional, phytochemical, tribe

*Author for Correspondence E-mail: profchetnaladdha@gmail.com

INTRODUCTION

Wild edible plants play an important role in human life and are vital constituents of the traditional diet. In numerous tropical countries rural people traditionally harvest varied range of leafy vegetables, roots, tubers and fruits because of their cultural practices, as a food supplement. Gathering of wild fruits is a communal practice even nowadays.

The wild edible species are mostly gathered by the tribal, rural communities and forest dwellers for their consumption value and taste during festivals. Dietary use of wild fruits, nuts, seeds and leaves appear in numerous records from ancient times. The universal information, edibility and therapeutic belongings of these wild fruits, their safety-care data and nutritional composition are in

negligence [1]. *Diospyros* is a large genus of trees or shrubs, belonging to family Ebenaceae, which is widely distributed in both the hemispheres. About 41 species are indigenous to India, mostly in evergreen forest of Deccan, Assam and Bengal; a few have been reported in North India [2]. Its bark is bitter, astringent and febrifuge. The unripe fruit is a more powerful astringent [3]. In Indian system of traditional medicines like Ayurveda and Unani, various *Diospyros* species are used medicinally to cure fever, diabetes, snake bite, diarrhoea, biliousness, ulcer etc. [4]. Some wild fruits have been identified to have better nutritional value than the one that are cultivated [3]. As a result, in recent years, a growing interest has emerged to evaluate various wild edible plants for their nutritional features [5]. By taking into

Nutraceutical Potential and Phytochemical Screening of *Buchanania Colchichinensis* Fruit: A Species of Enormous Potential

Chetna S Laddha^{1,*}, Sushil G Kunjalwar², Prakash R Itankar³

¹Department of Botany, Jawaharlal Nehru Arts, Commerce and Science College Wadi, Nagpur, Maharashtra, India

²Department of Botany Nutan Adarsh Arts, Commerce and Smt. Maniben Harilal Wega Science College, Umred, Nagpur, Maharashtra, India

³Department of Pharmacognosy and Phytochemistry, Institute of Pharmaceutical Sciences, Rashtrasant Tukadoji Maharaj Nagpur University, Nagpur, Maharashtra, India

Abstract

Buchanania conchichinensis commonly known as Char, achar, Chironji belonging to the family Anacardiaceae, is a non-wood tree species found in deciduous forests in major parts of India. It is upto 18 m high and has girth of 1.5 m. The first description of this plant was given by Francis Hamilton in 1798. It is used for environmental conservation and in 'Agroforestry System'. It is used as a fuel; fodder, its oil for cosmetic items and soaps. It yields a fatty oil known as 'Chironji oil', another option for olive and almond oils in both confectionery and indigenous medicine used for glandular swellings of the neck. The tribals use its oil for cooking purpose. Its seeds and kernels are also of nutritional significance as seeds are palatable and serve as an alternate of almonds in confectioneries, fruits are laxative and used to quench the thirst during fever while kernels of fruits are used as ointment for skin diseases. The flowering time of *Buchanania conchichinensis* is during January-March, ripening time is during the month of April to June. Fruits become red after ripening. The fruit collection takes place from April to June. It's early harvesting results into low fruit/ seed quality and poor germination potential. In natural forests, its regeneration is very scanty due to unscientific and pre-mature harvesting of its seeds. The present study deals with nutraceutical studies and phytochemical screening of *Buchanania conchichinensis* fruit collected from the forest of Bhiwapur Tahsil of Nagpur district (M.S), India. Since, environmental, climatic and soil conditions have strong effect on production and level of particular phytochemicals in a given plant part, phytochemical screening is of great importance. It is done to study the medicinal uses of the plant by traditional and folk medicine practitioners.

Keywords: *Buchanania conchichinensis*, Bhiwapur tahsil, phytochemical screening

*Author for Correspondence E-mail: profchetnaladdha@gmail.com

INTRODUCTION

Nutrition is basic human need and a pre-requisite for healthy life prior to shelter and clothing. It is the science that deals with all the various factors of which food is composed and the way in which proper nourishment is brought about. A proper diet is essential from very early age of life for growth, development and metabolic activities. Green leafy vegetables hold an important place in our diet as these provide adequate amounts of vitamins and minerals. These leafy vegetables can be herbs, shrubs or trees. It is well known that dark green coloured leafy vegetables are richer

in nutrients content than the lighter colour vegetables [1]. There is a lack of balanced diet as well as inadequate amount of food is consumed by tribal to meet their daily need of energy output. They eat once per day and there is lot of physical hard work involved in their daily routine of survival [2], mentioned that nutritional and health status of women is very poor. They do not get any assistance from Government or NGO's (Non-Government Organization) [3]. Reported the nutritional status among the tribes is directly dependent on the socio-economic profile which influences the capacity to procure and

**Phytochemical Analysis of Some Wild Edible Plants Used By the Tribes of
Bhiwapur Tahsil of Nagpur District (M.S), India.**

6

Chetna S Laddha¹, Sushil G Kunjalwar²¹Department of Botany, Jawaharlal Nehru Arts, Commerce and Science College
Wadi, Nagpur, Maharashtra, India.²Department of Botany Nutan Adarsh Arts, Commerce and Smt. Maniben Harilal Wegad Science College,
Umred, Nagpur, Maharashtra, India.
Email: profchetnaladdha@gmail.com**Abstract**

Plants are the basis of life on earth and are central to people's livelihoods as the existence of nature is prior to biological birth of human. They are the "Power Houses" of many and complex live enhancing compounds. Uses of wild edible plants have played an important role in human life since time immemorial to alleviate human sufferings. The present study aimed to identify the phytonutrients and understand the utilization of these wild edible plants used by the tribes of Bhiwapur Tehsil of Nagpur district. A field study was conducted in fifteen tribal rich villages during different seasons and eleven different wild fruits, vegetables and tubers belonging to different families were found to be consumed by the tribes. Phytochemical results of these wild edible plants showed the presence of all the important phytoconstituents to be of great nutritional and medicinal important. The form of eating and the review on their phytochemical and medicinal importance of these plant parts have been reported.

Key words: *Bhiwapur, wild plants, phytochemical and medicinal*

Introduction

About 70% of world's population depends on the traditional medicines for primary health care and about 90% of traditional medicines involve the use of plant extracts (Virira R.F. and Skorupa, L.A. 1993). Tribals from different ecosystems use the largest proportion of biodiversity for their economic empowerment and healthcare. Medicinal plants are the nature's gift to human being to make disease free healthy life and are considered to be the chemical laboratories with global importance (Biswas *et al.* 2002). The present area of work is Bhiwapur Tehsil in Nagpur District of Maharashtra state of India. As the forest is of moist deciduous type including some

A Comparative Study of Customer Services in Indian Banking Sector in Nagpur City

¹Rupesh W. Khubalkar, ²Rajvilas R. Karmore

¹Department of Commerce, Nutan Adarsh Arts, Commerce & Smt. M. H. Wegaad Sci. College, Umred.

²Department of Commerce, Vidya Vikas Arts Com. & Sci. College, Samudrapur
khubalkar.rupesh@gmail.com

Abstract

The customer is the king in the market. Customer satisfaction is primary objective of any service industry. In banking sector, a popular business strategy is to provide better customer services to attract customers. Most of the Indian banks are providing better customer services to acquire business. The competition amongst the bank is becoming harder nowadays. In this research paper, an attempt is made to analyse the customer services of Public Sector and Private Sector Banks. For that one public sector and one private sector bank are selected within Nagpur city. Data are mainly from primary sources for the research. It shows that private sector banks are focusing on providing good customer services.

Introduction

According to Mahatma Gandhi, "A customer is the most important visitor on our premises, he is not dependent on us. We are dependent on him. He is not an interruption in our work. He is the purpose of it. He is not an outsider in our business. He is part of it. We are not doing him a favor by serving him. He is doing us a favor by giving us an opportunity to do so."

Customer service is the key factor for determine the life of any business. When customers are not happy, the life of any business is threatened. The way a customer is treated goes a long way in projecting brand image. Banking industry also is no exception to it. Customer satisfaction is invaluable asset for the modern banking organisation. Gefen (2002) defined service quality as the subjective comparison that customer make between quality of the service that they want to receive and what they actually get.

New trends in Customer services of Banking Industry

In the past, the banking sector did not find any attraction in the Indian Economy. Today, the responsibility of Indian banks is increased due to various development schemes launched by Indian Government. Indian Banking sector are doing their best and confidently compete with modern banks of the world. The Banking sector has translated the hopes and aspirations of millions of Indian people into reality.

Today's Indian Banking sectors are mainly dominated by customer. It is a need of banks to deliver the best possible service at sustainable rates. It is clear that banking organization need to assign due weightage to the customer service since this would help them not only winning the customers but also in keeping them in business for the years and years to come.

Customer service is the base for business expansion because of the cut throat competitions prevalent in the banking Industry. There are tremendous changes in customer services provided by banking industry after economic liberalization in 1991. RBI allowed the entry of private sector and foreign banks in 1993-94. With the entry of private players, the competition is becoming intense.

Customer services are fulfilled by improving technology, perfect communication, changing the organizational structure for better servicing. With the advent of technology, customers have become more demanding in terms of cost, convenience, efficiency, and reliability. Now in the modern banking industry Customer service is delivered through the internet a type of self-service like ATMs, Tele-banking, phone banking, net banking, e-banking.

Review of Literature

To build the conceptual framework for customer services provided by banks in India, literature survey has been conducted:

अनुक्रमणिका

१. नाटक : सकल्यना स्वरूप व ध्यापनी	प्रा.डॉ. गोविंद नामदेव रायळकर	७
२. वंदनिय राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांच्या साहित्यातील विश्व-धर्म	डॉ. मधुकर नंदनवार	१२
३. तुकडोजी महाराजांची संघटन शक्ती	प्रा. डॉ. राकेश कभे	१४
४. अहिरी राजघराण्यातील दुसरा महोत्सव	प्रा. अरुण धो. आलेवार	१६
५. मद्यपान - एक सामाजिक समस्या	डॉ. प्रकाश सुर्यभान सोनक	२०
६. सामाजिक समस्यांच्या रूपात विविध समस्या भारतीय	प्रा. चंद्रशेखर रा. भेंजे	२४
समाजासमोरील एक प्रश्न		
७. सरोजनी नायडू यांचे भारतातील स्वातंत्र्य चळवळीतील योगदान	मुलचंद मारोतराव देशमुख	२७
८. छत्रपती शाहू महाराज : भारताचे भाग्यविधाता	प्रा. डॉ. लखपती बा. गायकवाड	२८
९. भारतातील वस्तु व सेवा कर : एक आर्थिक अध्ययन	प्रा. अमोल गिरिधरराव आवंडकर	३०
१०. नाटवंदीमुळे होणारे फायदे आणि नुकसान: एक आढावा	डॉ. सुनिल शिंदे	३६
११. नामदार गोपाळ कृष्ण गोखले यांचे आर्थिक विचार	प्रा. डॉ. विठ्ठल चिनिमिने	३९
१२. ग्राहक चळवळीच्या प्रचार अभियानातून बीज सेवा क्षेत्रातील ग्राहकांना	डॉ. मिलींद गुल्हाने, डॉ. अमिता रघुदाते	४२
होणाऱ्या शोषणातून संरक्षण मिळण्यात झालेली मदत		
१३. आर्थिक स्थिरतेसाठी पालक व मुलांमधील संवाद : एक पायाभूत घटक	डॉ. मंजूषा राजेंद्र ठाकरे	४४
१४. नागपूर जिल्ह्यातील सिंचन विकासाचा आढावा	राजेंद्र बा. तांबे	४८
१५. कृषी उत्पादकांना वाढीत मृदा, पाणी आणि खतव्यवस्थापनाची भूमिका	प्रा. ईश्वर जणार्धनजी वाघ	५१
१६. विदर्भातील नैसर्गिक साधनसंपत्ती -भंडारा जिल्ह्याच्या संदर्भात	प्रा. श्रीकृष्ण बाबुराव भुरे	५५
१७. शेतकरी आत्महत्या : एक समस्या	डॉ. विजया जितेंद्र राजूत	५७
१८. भंडारा जिल्ह्यातील सोपावीन उत्पादक शेतकऱ्यांच्या आर्थिक व सामाजिक स्थितीचे व	डॉ. सुरेश ए. भागवत, प्रा. किशोर मन्नादुले	६१
उत्पादनाव्यवस्थापक समस्यांचे विश्लेषणात्मक अध्ययन		
१९. नागपूर जिल्ह्यातील अतिवृष्टी व कोरडवाहू शेतकरीमनीच्या उत्पन्नाचा तुलनात्मक अभ्यास	डॉ. रेखा मिलिंद गुल्हाने	६३
२०. आधुनिक विकासात असेल्ल्या नावाच्या पूर्ण सेवा आणि उपयोग	डॉ. राजेश बहुसूची, पराग सहार	६७
२१. नागपूर जिल्ह्यातील कापूस उत्पादकांच्या विविध समस्यांचे अध्ययन	डॉ. प्रशांत रा. गुल्हाने	७०
२२. वंजारा समाजातील संतांची भूमिका	डॉ. मोतीराज रा. चव्हाण	७२
२३. बुंदी राज्याचे मुगल साम्राज्याशी राजनैतिक संबंध	डॉ. मनिष कान्हा चव्हाण	७५
२४. वंजारा समाजाची संस्कृती व सांस्कृतिक परंपरा	प्रा. सुरेश एम. पवार	७९
२५. विदर्भातील कौमोवस्थेतील विद्यार्थ्यांची स्व-संकल्पना, तणाव आणि समायोजन -	डॉ. एम. डी. पवार, कृ. चांगिता ध. अडमुळे	८२
एक सहसंबंधात्मक अध्ययन		
२६. प्राथमिक शिक्षकांची अवोर्तार वाचन अभिलेखी व अध्यापन अभियोग्यता	डॉ. राजेश चंदनपाट	८९
- एक सहसंबंधात्मक अध्ययन		
२७. महिला सक्षमीकरण आणि शासकीय उपाय-योजना	प्रा. मनोज कृष्णराव सरोदे	९१
२८. पंचायतराज - उदय व विकास एक दृष्टिक्षेप	प्रा. डॉ. अनिता विवेक महाबादीवार	९८
२९. ग्रहालयातील ताणतणावाचे व्यवस्थापन	डॉ. रंजना व्यवहार	९९
३०. विद्यार्थ्यांवरील मानसिक दडपण आणि शिक्षकांची भूमिका	प्रा. आदित्य कि. सारवे, प्रा. डॉ. राजेंद्र गोर	९९
३१. शासनाच्या उद्योजकता विकास योजना व महिला उद्योजक	प्रा. मदन जी. प्रधान	९९
३२. जात आणि लिंग विषमता	डॉ. प्रशांत रामदासजी राजूत	१०८
३३. अंबेडकरी चळवळीत महिलांचा सहभाग - एक दृष्टिक्षेप	प्रा. रेखा मेश्राम	११६
३४. मानवी हक्क आणि भारतीय संविधान	प्रा. डॉ. संपदा एस. कुडरवार	११९
३५. भारतीय शहरीकरणाची प्रवृत्ती - एक इतिहासात्मक आढावा	डॉ. जयंतकुमार एम. मरके	१२३
३६. लायनी नावुल्यातील धान लागवडीचे स्वरूप व त्याचा द्वितीयक	प्रा. अमित गायधनी	१२९
क्षेत्राशी संबंध: एक भौगोलिक अभ्यास		
३७. भारतीय समाजातील पारंपारिक कुटुंब (संयुक्त कुटुंब) आणि आधुनिक	प्रा. मोनाली यशवंत वहादरे	१३३
कुटुंब (वैयक्तिक कुटुंब) यातील तुलनात्मक अध्ययन		
३८. भारतातील नाटवंदी ते वेशलेस व्यवहार व त्याचे भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील	श्री. सुनील चुगल	१३९
झालेल्या आर्थिक व सामाजिक परिणामांचे चिकीत्सक अध्ययन		
३९. बालकामगार : एक समस्या	प्रा. रमेश म. घोनमोड	१४०
४०. जीएसटी का प्रभाव - एक अध्ययन	प्रा. हर्षना रा. सोनकुसारे	१४१
४१. वर्तमान शिक्षा प्रणाली पर बदली हुई महंगाई का प्रभाव	नाजिश इरम तुफिल अशर, डॉ. एन. ए. काजी	१४२
४२. महिला सर्वात्मिकता और मानवाधिकार	डॉ. अतुल म. महाजन	१४३

भारतीय समाजातील पारंपारिक कुटुंब (संयुक्त कुटुंब) आणि आधुनिक कुटुंब (केंद्र कुटुंब) यातील तुलनात्मक अध्ययन

□ प्रा. मोनाली यशवंत बहादूरे

समाजशास्त्र विभाग
नुतन आदर्श कला, वाणिज्य आणि श्री. प.ह.
वेगड महाविद्यालय, उमरेड

कुटुंब :- प्रत्येक समाजात कुटुंब संस्था ही आढळून येते. मानवी समाजातील मुलभूत सामाजिक संघटन म्हणून कुटुंबाचा उल्लेख करण्यात येतो. संबंध सामाजिक समुहात कुटुंब एक मुलभूत आणि प्राथमिक स्वरूपाचा सामाजिक समूह आहे. म्हणूनच चार्लस कुले यांनी कुटुंबाला 'प्राथमिक समूह' म्हटले आहे तर बर्जेस यांनी परस्कारांशी आंतरक्रिया संघटित व्यक्तींचा गट असा कुटुंबाचा निर्देश केला आहे. पारसन्सच्या मते, कुटुंब मानवी समाजातील अतिशय महत्वाचा लहान समूह आहे. इतर कोणत्या समूहापेक्षा कुटुंब सर्वव्यापक स्वरूपाचे असून मानवी विकासाच्या सर्व अवस्थांमध्ये कुटुंबाचे अस्तित्व दिसून येते. तसेच मानव समाजाच्या विकासाच्या टप्प्यातील कुटुंब ही पहिली अवस्था होय. म्हणूनच मानवी समाजाचा इतिहास म्हणजे कुटुंबाचा इतिहास होय असे म्हटले जाते. सांस्कृतिक विकासामध्येही कुटुंब संस्थेचे विशेष महत्व आहे. मग तो अमेरिका किंवा 'जपानमधील समाज असो, अथवा पिग्मी एरिक्मो, बुशमन इ. आदिवासी समाज असो. तथापि सर्वत्र कुटुंब संस्थेचे महत्व अनन्यसाधारण आहे. सर्वत्र समाजात कुटुंबाचे स्वरूप सारखे नाही. समाजनुरूप फरक आढळतो. समाजपरतंत्र कुटुंबाचे निर्धारण करणाऱ्या प्रमाणांमध्ये फरक आहे म्हणून कुटुंबाच्या स्वरूपामध्ये देखील फरक आढळून येतो.

कुटुंबाचा अर्थ :- मानवी समाजात कुटुंब संस्थेस विशेष महत्व आहे. कारण लैंगिक गरजेची पूर्तता करणे आणि प्रजोत्पादन ही दोन महत्वाची कार्ये कुटुंब संस्थेद्वारे पार पाडली जातात. त्याचप्रमाणे संततीच्या संगोपनाची जबाबदारी ही कुटुंबाकडे आहे. इतर प्राण्यांच्या तुलनेत मानवी मूल हे जास्त परावलंबी आहे. बऱ्याच काळापर्यंत हे आपल्या पालनपोषणासाठी इतरांवर अवलंबून असते म्हणून लैंगिक गरजेची पूर्तता करण्याच्या उद्देशाने एकत्र येणाऱ्या स्त्री-पुरुषांमधील संबंधांना स्थिर ठेऊन त्यांच्याकडेच त्यांनी जन्म दिलेल्या अपत्यांच्या पालन पोषणाची जबाबदारी सोपविणे आवश्यक होते. आई-वडिलांवर अपत्यांच्या संगोपनाची जबाबदारी आल्यामुळे कुटुंब स्थायी स्वरूपाची झाले.

कुटुंबाची व्याख्या :-

१) **मॅकआयडर आणि पेज :-** "प्रजोत्पादन आणि संततीचे संगोपन यासाठी निश्चित आणि दिव्यकालीन लैंगिक संबंधावर आधारलेला एक समूह म्हणजे कुटुंब होय."

२) **लिवट आणि मेरिल :-** "कुटुंब हे पती, पत्नी आणि मुलांमधून बनलेले एक जैविक आणि सामाजिक एकक आहे."

३) **बर्जेस आणि लॉक :-** "विवाह, रक्तसंबंध दत्तक घेऊन अस्तित्वात येणारा व्यक्तीचा समूह म्हणजे कुटुंब होय."

४) **रॉबर्ट लोवी :-** "कुटुंब विवाहावर आधारलेला असा सामाजिक एकक असतो की, ज्यात माता-पिता व त्यांच्या अपत्यांचा अंतर्भाव होतो."

कुटुंबाची वैशिष्ट्ये :- वरील व्याख्यांवरून काही ठळक वैशिष्ट्ये लक्षात येतात. ही वैशिष्ट्ये प्रत्येक समाज, काळ आणि कुटुंबात आढळतात. मग ते कुटुंब पारंपारिक असो की आधुनिक असो ही वैशिष्ट्ये पुढीलप्रमाणे आहेत.

१) **सार्वत्रिकता :-** कुटुंब सर्वकाळात व सर्वप्रकारच्या समाजात आढळून येते. समाज विकासाची कोणतीही अवस्था असो. प्रत्येक अवस्थेत कुटुंबाचे अस्तित्व आढळून येते. कारण या कुटुंबाशिवाय मानवी समाजाची कल्पनाच करता येत नाही.

२) **भावनात्मक आधार :-** कुटुंब हा असा समूह आहे की, ज्यात सदस्य भावनात्मक संबंधाच्या आधारावर बांधले जातात. कुटुंब सदस्यांचे परस्परसंबंध इतके जिव्हाळ्याचे व आत्मीयतेचे असते की ते एकमेकांसाठी कोणताही त्याग करण्यास तयार असतात.

३) **समान निवास स्था :-** कुटुंबातील सदस्यांचे निवासस्थान समान असते. पितृसत्ताक कुटुंबात पतीचे घर हे कुटुंब निवास स्थान असते तर मातृसत्ताक कुटुंबात पत्नीचे घर हे कुटुंबाचे निवासस्थान असते. विवाहानंतर मुले आपले वेगळे घर निर्माण करतात त्यास नवस्थानीय कुटुंब असे म्हणतात.

४) **वंशमानाची व्यवस्था :-** प्रत्येक कुटुंबाच्या इतरांपासून वेगळे ओळखण्याच्या दृष्टीने वंश नावाची किंवा कुटुंब नावाची एक व्यवस्था असते. उदा. पितृवंशीय, मातृवंशीय.

५) **कुटुंब सदस्यांच्या भरणपोषणाकरिता आर्थिक तरतूद :-** कुटुंबात सर्व सदस्यांचे पालनपोषण व्हावे यादृष्टीने आर्थिक तरतूद केली जाते. प्रत्येक सदस्याच्या आवश्यकतेनुसार विनियोग करण्यावर कुटुंबात अधिक भर दिला जातो.

६) **पती-पत्नीमधील स्थिर कायम स्वरूपाचे संबंध :-** विवाहाच्या मार्गाने स्त्री-पुरुष एकत्र येतात, एकत्र वास्तव्य करतात ते कुटुंबाचे कायम सदस्य असते. समाजानुसार पती-पत्नीमधील स्थिर संबंधाची मात्रा कमी जास्त असू शकते. उदा. भारतीय समाजात पती-पत्नीचे संबंध हे कायम असतात. तर पाश्चिमात्य समाजामध्ये घटस्फोट घेण्याच्या प्रवृत्तीमुळे हे संबंध तोडता येते.

15.	गोंडवनातील ऐतिहासिक तथा वैविधपूर्ण वैरागड	66
	प्रा. डॉ. आनंद के. भोयर	
16.	भारताचा इतिहास बदलणाऱ्या काही महत्वाच्या लढाया	69
	प्रा. सौ. एस. आर. बाभुळकर	
17.	सहकार चळवळीचा राजकारणावरील प्रभाव : एक अध्ययन	76
	ओमप्रकाश भेंडारकर	
18.	संत एकनाथ : एकनाथी भागवत व चतुःश्लोकी भागवत : एक अभ्यास	81
	कु. रश्मी रंगारी	
19.	करंज वनौषधी झाडापासून होणारी रोजगार निर्मिती	84
	प्रा. कु. नुतन ह. माकुमे	
20.	“शैक्षणिक धोरणाचा बागुलबुवा व भविष्यातील उच्च शिक्षणाचे धोरण” :- एक आढावा.	88
	डॉ. पवन आर. नाईक	
21.	स्वामी विवेकानंदांचे भारतीय युवकांबाबतचे विचार	93
	प्रा. कु. प्रणया महेंद्र पाटील	
22.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे कामगार विषयक कार्य	96
	प्रा. डॉ. राजू भा. खरडे	
23.	सचेतन मनाने प्रेरीत होऊन निर्माण झालेल्या कविता	99
	डॉ. प्रशांत रामदासजी राऊत	
24.	धनगर समाजाच्या राजकीय इतिहासाचे	101
	प्रा. दमयंती का. खडसे	
25.	संयुक्त शासन, पक्षीय व्यवस्था व भारतीय संघवाद	104
	नारायण दौलतराव बालपांडे	
26.	भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेसची स्थापना व नागपूर जिल्ह्याचा सहभाग	107
	प्रा. डॉ. आनंद के. भोयर	
27.	भारताचे मेक इन इंडियाचे धोरण - अंमलबजावणी व वस्तुस्थिती	111
	प्रा. डॉ. चंद्रशेखर गित्ते	
28.	“ ग्रामिण विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तीमत्त्व विकासावर अभ्यासक्रमा वेतीरीकत शालेय	117
	कार्यक्रमांच्या परिणामांचे अध्ययन.”	
	प्रा. डॉ. श्रीबाला विश्वास देशपांडे	
29.	प्राचीन भारत के इतिहास लेखन के स्रोत	121
	प्रा. डॉ. उज्वला एस. साळवे	
20.	डॉ. दामोदर खडसे के कथा साहित्य में पात्रों का यथार्थ	126
	कु. प्रतिमा रामेशरण वैसवारा	
31.	गृहिणी - एक जागरूक ग्राहक	131
	डॉ. स्मिता पत्तरकिने	

सचेतन मनाने प्रेरीत होऊन निर्माण झालेल्या कविता

(डॉ. जनार्दन काटकर यांच्या 'चांदण्यातला प्रवासी मी।' या दशपदी प्रकारातील काव्यसंग्रहाची समीक्षा)

डॉ. प्रशांत रामदासजी राजूत

सहायक प्राध्यापक

नूतन आदर्श कला, वाणिज्य आणि श्रीमती म. ह. वेगड विज्ञान
महाविद्यालय, उमरेड, जि. नागपूर

सर्वप्रथम मला सरांचे अभिनंदन करावेसे वाटते की त्यांनी दशपदी हा काव्यप्रकार हाताळला. कारण काव्याचे इतर प्रकार जेवढ्या प्रमाणात हाताळले जातात, त्यातुलनेत दशपदी हा प्रकार खूपच कमी लोक हाती घेतात. 'चांदण्यातला प्रवासी मी!' या शिर्षकाचा अर्थ काव्यसंग्रह पूर्ण वाचल्यानंतर उलगडतो. ज्याप्रमाणे एखादा व्यक्ती जगभ्रमण किंवा पर्यटनाच्या आवडीने सर्वत्र हिंडून आकलन, सूक्ष्म निरीक्षण, अनुभव, संशोधन, निष्कर्ष व व्यवहारात वापर या प्रक्रियेतून जातो त्याप्रमाणे काटकर यांनी मानवी जीवन जगताना प्रेम, न्याय, सत्य, त्याग, प्रामाणिकता, बंधुता आणि सहिष्णुता या मुल्यांचा बारकाईने शोध घेतात व तो शोध घेतांना त्यांना आलेले जीवनाच्या प्रत्येक टप्प्यावरील अनुभव आकलन करून वाचकांसमोर ते ठेवतात व तरीही त्यांच्या स्वतंत्र अस्तित्वाची जाणीव सतत होत राहते. त्यांच्या कवितांचे विषय स्वतंत्र व एकमेकांपासून भिन्न जाणवते. या काव्यसंग्रहातील कविता निरनिराळ्या आषायाच्या आहेत, प्रत्येक कवितेचा विषय व आषय वेगळा आहे. अशा सुट्ट्या स्वतंत्र विषयांच्या कवितांची संकलनरूपी माळ म्हणजे हा काव्यसंग्रह होय. साधारणतः संसार, परमार्थ, कर्तृत्व आणि दुःख यावर यांच्या कविता आधारलेल्या आहे. मराठी भाषेप्रती अभिमान व त्यातूनच मराठी अस्मिता व मराठी संस्कृतीचा पुरस्कार करणारे हे कवी आहेत असे जाणवते. विठ्ठल हे अवध्या महाराष्ट्राचे कुलदैवत आहेत तसेच काटकर यांचेही आहे. महाराष्ट्र ही संताची भूमी आहे व याच संतपरंपरेचा प्रभाव कवीवर जाणवतो. त्यांच्या बऱ्याच कवितेत परमार्थ, विठ्ठल, इश्वरविशयक निश्ठा दिसून येते. संत ज्ञानेश्वर, संत नामदेव, संत तुकाराम आणि संत एकनाथ जणू यांची दैवतच आहे. तसेच राष्ट्रनेते, क्रांतीकारक, समाजसेवक यांच्याही कार्याचा प्रभाव जाणवतो. कर्तृत्वावर जरी त्यांनी भर दिला असला तरी तेवढेच दुःखही त्यांनी मांडले व सोबतच

सुखाची अपेक्षा व तीव्र आशावादही आढळतो. यांची कविता वाचकांना दुःखावर मात कशी करावी हेही शिकविते. बऱ्याच कवितेतून त्यांच्या जीवनातील संघर्ष व धडपड दिसते. माणसाच्या बाह्यांगाव्यतिरिक्त अंतरंग व मनातील विचार मांडले. यांच्या काही कवितांवर सुरेश भटांचा प्रभाव जाणवतो. दुःखाचा आशय असलेल्या कविता वाचल्यावर सुरेश भटांच्या कवितांची आठवण येते. दुःखालाही खुशालीने स्विकारणारा हा कवी आहे. 'ओढा' तसेच 'अनमोल ठेवा' या कवितेतून त्यांच्या जीवनातील अस्सल अनुभवाची प्रचिती येते, काटकर हे मराठवाड्याचे असल्यामुळे व आता विदर्भात राहत असल्यामुळे दोन्हीतील सांस्कृतिक वातावरण भिन्न असल्याच्या स्वाभाविकच काही कवितांमध्ये प्रादेशिक जाणीवा शिरतांना दिसतात. काही कवितांतून त्यांना पुन्हा गावाकडे जाण्याची ओढ लागल्याचे दिसते. काही कवितांतून अतुल, असमाधानी, तुटलेपणाची, वैफल्यची भावनाही दिसते. 'मैत्री' या कवितेतून आधाराची आशा तर अनेक ठिकाणी एकटेपणाचे दुःख व्यक्त होताना दिसते. कवी अनिल यांच्या दशपदीचा प्रभाव यांच्यावर जाणवतो पण अनिलांचे रचनातंत्र व काटकर यांच्या कवितांचे रचनातंत्र यामध्ये थोडी तफावत जाणवते. यांच्या कवितेत शब्दांचे बंधन पाळल्या न गेल्यामुळे लांबलचक वाक्यरचना आढळते. परंतु दशपदी ही जशी अबोधमनातून, जाणीवेतून, नेणीवेतून प्रकट होते तशी हयांचीही कविता प्रकट होतांना दिसते. कुठेकुठे कविता अपरिपक्व व हलक्या आशयाच्या जाणवते. प्रेमाचा आशय मात्र अलगदपणे मांडण्यात यांना यश आले आहे. 'प्रेम', 'चांदण्याची धुंद रात', 'मनाच्या तळधरातून' या कविता वाचकाला भटांच्या कवितेत जो रस मिळतो तोच मिळतांना दिसतात. सांसारिक गोष्टी सांगता सांगता स्वतःच्या वैयक्तिक संसारातीलही अनुभव ते स्पष्ट करतात. 'परक्याचं धन', 'बाप' सारख्या कवितेतून 'माहेरच्या वाटेवरून' या

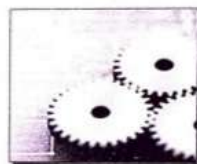
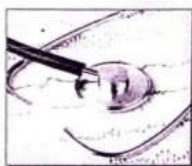

National Research Journal

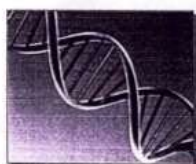
ISSN : 2454-3780

यावे ज्ञानासाठी, निघावे सेवेसाठी

N.H. Research Journal of Multidisciplinary Studies

NH MULTIDISCIPLINARY
STUDIES

Editor-in-Chief

Dr. D. H. GAHANE

Head, Dept. of Electronics
N.H.College, Bramhapuri

Managing Editor & Publisher

Dr. N. S. KOKODE

Principal,
N.H.College, Bramhapuri

VOLUME : 01

ISSUE : 02

JULY 2016

A Comparative Study of Customer Services in Indian Banking Sector in Nagpur City

¹Rupesh W. Khubalkar, ²Rajvilas R. Karmore

¹Department of Commerce, Nutan Adarsh Arts, Commerce & Smt. M. H. Wegad Sci. College, Umred.

²Department of Commerce, Vidya Vikas Arts Com. & Sci. College, Samudrapur

khubalkar.rupesh@gmail.com

Abstract

The customer is the king in the market. Customer satisfaction is primary objective of any service industry. In banking sector, a popular business strategy is to provide better customer services to attract customers. Most of the Indian banks are providing better customer services to acquire business. The competition amongst the bank is becoming harder nowadays. In this research paper, an attempt is made to analyse the customer services of Public Sector and Private Sector Banks. For that one public sector and one private sector bank are selected within Nagpur city. Data are mainly from primary sources for the research. It shows that private sector banks are focusing on providing good customer services.

Introduction

According to Mahatma Gandhi, "A customer is the most important visitor on our premises, he is not dependent on us. We are dependent on him. He is not an interruption in our work. He is the purpose of it. He is not an outsider in our business. He is part of it. We are not doing him a favor by serving him. He is doing us a favor by giving us an opportunity to do so."

Customer service is the key factor for determine the life of any business. When customers are not happy, the life of any business is threatened. The way a customer is treated goes a long way in projecting brand image. Banking industry also is no exception to it. Customer satisfaction is invaluable asset for the modern banking organisation. Gefen (2002) defined service quality as the subjective comparison that customer make between quality of the service that they want to receive and what they actually get.

New trends in Customer services of Banking Industry

In the past, the banking sector did not find any attraction in the Indian Economy. Today, the responsibility of Indian banks is increased due to various development schemes launched by Indian Government. Indian Banking sector are doing their best and confidently compete with modern banks of the world. The Banking sector has translated the hopes and aspirations of millions of Indian people into reality.

Today's Indian Banking sectors are mainly dominated by customer. It is a need of banks to deliver the best possible service at sustainable rates. It is clear that banking organization need to assign due weightage to the customer service since this would help them not only winning the customers but also in keeping them in business for the years and years to come .

Customer service is the base for business expansion because of the cut throat competitions prevalent in the banking Industry. There are tremendous changes in customer services provided by banking industry after economic liberalization in 1991. RBI allowed the entry of private sector and foreign banks in 1993-94. With the entry of private players, the competition is becoming intense.

Customer services are fulfilled by improving technology, perfect communication, changing the organizational structure for better servicing. With the advent of technology, customers have become more demanding in terms of cost, convenience, efficiency, and reliability. Now in the modern banking industry Customer service is delivered through the internet a type of self-service like ATMs, Tele-banking, phone banking, net banking, e-banking.

Review of Literature

To build the conceptual framework for customer services provided by banks in India, literature survey has been conducted:

ISSN-2277-4491

VIBGYOR

Bi-annual Multi Disciplinary Research Journal

Volume V No. 2 August 2016

अनुक्रमणिका

१) बालकवींच्या कवितांतील उदासीनता.....	डॉ. भूषण बंड	७
२) श्री संत गाडगेबाबा व राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांचे कार्य.....	डॉ. कीर्ती भ. सदार	९
३) स्त्री आणि मानवाधिकार	प्रा. डॉ. अनिता महावादीवार	१२
४) महिला उद्योजकांच्या विकासात जिल्हा उद्योग केंद्राचे योगदान	प्रा. मदन ग. प्रधान	१६
५) स्वयंसहायता बचत गट : एक अध्ययन	प्रा. अमोल गि. आवंडकर	१९
६) शहरी भागातील नद्यांचे व तलावांचे प्रदूषण :		
विशेष संदर्भ नागपूर विभाग	डॉ. जयंतकुमार एम. मस्कें	२३
७) वृद्धांच्या समस्या-एक विश्लेषणात्मक अध्ययन.....	प्रा. चंद्रशेखर रा. भेजे	२६
८) स्टेट बँक ऑफ इंडियाची होम लोन सर्विस.....	कु. किरण वाडिवाले	२९
९) स्टेट बँक ऑफ इंडियाचा ग्राहकासंबंधी सेवा.....	प्रा. डॉ. राजेश स. बहुरूपी	३१
१०) सरकारी अंदाजपत्रकाचे स्वरूप.....	प्रा. उपेंद्र विनायक बागुल	३४
११) महिलांचा आर्थिक सामाजिक दर्जा सुधारण्यासाठी		
स्वयं सहायता गटाची भूमिका - एक अध्ययन.....	प्रा. सुजाता साखरे	३७
१२) 'स्त्रीशिक्षण' महिला सबलीकरणाची पहिली पायरी : एक दृष्टिक्षेप.....	प्रा. प्रफुल्ल तु. बन्सोड	३९
१३) दारिद्र्य निर्मूलनात ग्रामपंचायत सदस्यांची भूमिका	डॉ. योगीराज एस. उरकुडे	४२
१४) भारतातील अल्पभूधारक शेतकऱ्यांच्या आर्थिक समस्या	डॉ. गजानन रा. सोमकुंवर	४५
१५) स्त्री सबलीकरणात वृत्तपत्रांची भूमिका	डॉ. संपदा एस. कुझरवार	४८
१६) स्त्रियांच्या शैक्षणिक समस्या - शिक्षणातील गळती व उपाययोजना	प्रा. हरेश टी. गजभिये, डॉ. अनिता महावादीवार	५०
१७) बंगारा समाजातील अंधश्रद्धा, रुढी व परंपरा	डॉ. मोतीराज रा. चव्हाण	५३
१८) 'तहान'ची प्रस्तुतीकरण पद्धती	डॉ. विलास गुलाबराव गजवे	५७
१९) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे सामाजिक विचार आणि कार्य	मनोजकुमार सुखदेवराव नगरकर	६२

‘तहान’ची प्रस्तुतीकरण पद्धती

□ डॉ. विलास गुलाबराव गजवे

नूतन आदर्श कला, वाणिज्य आणि श्रीमती
म. ह. वेगड विज्ञान महाविद्यालय, उमरेड

प्रस्तावना :-

‘तहान’ ही सदानंद देशमुखांची अतिशय गाजलेली कादंबरी. ती १९९८ साली प्रकाशित झाली. त्यानंतर २००२ साली ‘बारोमास’ ही कादंबरी प्रकाशित झाली आणि २००४ चा ‘साहित्य अकादमी’चा पुरस्कार या कादंबरीला मिळाला. सदानंद देशमुख हे ग्रामीण साहित्य प्रवाहाच्या चौथ्या पिढीतील दमदार लेखक आहेत. ते जन्माने शेतकरी, पेशाने प्राध्यापक आणि वृत्तीने लेखक आहेत. ग्रामीण जीवन जाणिवांचे जे संस्कार त्यांच्यावर झाले त्या सभोवतालच्या वास्तवाचा आधार घेऊन त्यांनी आपली साहित्यनिर्मिती केली. अगदी विद्यार्थी दशेतच त्यांच्या लेखनाला सुरुवात झाली. १९७८ मध्ये ‘देवा घरचे मरण’ ही त्यांची पहिली कथा. ती वहीच्या पानावर लिहून पोस्टाच्या बारक्या पाकिटात ठासून अस्ताव्यस्त स्वरूपात त्यांनी पाठविली. तरी ‘महाराष्ट्र टाईम्स’मधून ती प्रकाशित झाली. येथूनच त्यांचा लेखन प्रपंच सुरू झाला. १९८९ मध्ये त्यांचा पहिला कथासंग्रह ‘अंधारबन’ प्रकाशित झाला. खूप विपुल अशी साहित्यनिर्मिती देशमुखांनी केली नसली तरी कथा, कविता, कादंबरी, समीक्षा असे चौफेर लेखन त्यांनी केले आहे. ते म्हणतात, “मी लिहितो ते फार मोठ्या आनंदाने असे म्हणता येयचे नाही. उलट आतून फुटून आल्यावर फार मोठ्या दुःखाने गद्द गद्गद झाल्यावर मी लिहायला घेतो. ठणकणार मन आणि टणक व्यक्त करणाऱ्या जाणिवांचा मला सर्जनाचा पारदर्शक आनंद देऊ शकतात.”

त्यांच्या ‘बारोमास’ या कादंबरीला २००४ चा साहित्य अकादमीचा पुरस्कार मिळाला आहे. तर ‘तहान’ या कादंबरीला मॅनेस्टिक प्रकाशनचा जयवंत दळवी पुरस्कार, विदर्भ साहित्य संघाचा पु. य. देशपांडे पुरस्कार, शिवार प्रतिष्ठानचा शेतकरी साहित्य पुरस्कार, शोभणे प्रतिष्ठानचा केशवराव शोभणे पुरस्कार, यशवंतराव चव्हाण साहित्य पुरस्कार अशा अनेक साहित्य पुरस्कारांनी सन्मानित केले आहे.

‘तहान’च्या मनोगतात कादंबरी लेखनामागील भूमिका विशद करताना ते म्हणतात, “राघोनी शेवाळेची व्यक्तिरेखा मला अस्वस्थ करून गेली आणि कादंबरी आकाराला आली. ... गेल्या चार-पाच वर्षांपासून मी या कादंबरीची मांडामांड करण्यात आणि लेखनात गुंथून गेलो होतो. या काळात ग्रामीण भागातील पाणीटंचाईच्या आणि खोण्या लागलेल्या दुसऱ्यासारख्या दासळणाऱ्या, चुलीपुढे करपून जाणाऱ्या भाकरीसारख्या ग्रामीण समाजव्यवस्थेच्या संदर्भात मी

चिंतनशील होत गेलो. या शोधातून जे काही हाती लागलं ते या कादंबरीत मांडण्याचा प्रामाणिक प्रयत्न मी केला आहे.”

पाणीटंचाईवर समाजाने उपाय शोधण्यासाठी प्रवृत्त व्हावे, उपक्रमशील व्हावे यासाठी पाणीटंचाईची दाहकता ललित शैलीत पुढे आणावी या आपल्या हेतूशी प्रामाणिक राहून भरपूर चिंतन करून त्यांनी हे लेखन केले आहे. देशमुखांसारख्या अतिसंवेदनशील लेखकाला पाणीटंचाईच्या दाहकतेने अस्वस्थ केले. ही अस्वस्थताच या कादंबरीच्या निर्मितीच्या मुळाशी आहे.

गूढितकृत्य :-

या कादंबरीला जे काही यश मिळाले. त्याची कारणमीमांसा करताना असे लक्षात येते की कादंबरीच्या आशय-विषयापेक्षा या कादंबरीच्या प्रस्तुतीकरणाच्या पद्धतीमुळे या कादंबरीला हे यश मिळाले आहे. कारण ‘तहान’ ही पाणीप्रश्नाशी संबंधित असलेली एकमेव कादंबरी नाही. यापूर्वीही पाणीप्रश्नाशी संबंधित अनेक कादंबऱ्या लिहिल्या गेलेल्या आहेत. त्यात बा. सी. मडेंकरांची ‘पाणी’, विश्वास पाटलांची ‘झाडाझडती’, ‘पोंगिरा’, रा. र. बोराडेची ‘चारापाणी’, बाबाराव मुसळेंची ‘पखाल’, नामदेव कांबळेंची ‘राघववेळ’ या कादंबऱ्याही या ना त्या निमित्ताने पाणीप्रश्नाशी संबंधित आहेत. या सर्वांपेक्षा वेगळी अशी ही ‘तहान’.

कोणत्याही कलातीच्या यशापयशात त्या कलातीच्या प्रस्तुतीकरण पद्धतीला फार महत्त्व असते. या प्रस्तुतीकरणाच्या पद्धतीवरच त्या कलातीचा डोलारा उभा असतो. त्यात गल्लत झाली तर डोलारा कोसळायला वेळ लागत नाही. इंग्रजीत प्रस्तुतीकरण पद्धतीला Presentation Method म्हणतात. कथात्मक वाङ्मय प्रकारात या पद्धतीला महत्त्वाचे स्थान आहे. कादंबरीत येणारे निवेदन, वर्णन, भाषण, संभाषण, स्वभाषण, भाष्य हे प्रस्तुतीकरण पद्धतीचे महत्त्वाचे घटक. या आधारेच कादंबरीचे कथानक, व्यक्तिदर्शन आणि वातावरणनिर्मिती साधलेली असते. या तीनही घटकांचे यशापयश हे या चौथ्या घटकावर अवलंबून असते. कथानकात केलेली घटना-प्रसंगांची गुंफण, व्यक्तिरेखांना दिला जाणारा आंतर्बाह्य उजाळा आणि त्याला साजेसे निर्माण केले जाणारे वातावरण हे सर्वच घटक या चौथ्या घटकाच्या माध्यमातून साधले जाते. म्हणूनच हा घटक अतिशय महत्त्वपूर्ण ठरतो. ‘तहान’च्या यशातही या चौथ्या घटकाचे अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. ते कसे? हे जाणून घेण्यासाठी या निबंधाचे प्रयोजन.

‘तहान’ची प्रस्तुतीकरण पद्धती :-

The impact of rising NPAs on the banking business

Moreswar Bhikaji Shende
Assistant Professor & Head Department of Commerce
Nutan Adarsh Art's, Commerce and
Smt. M.H. Wegad Science Collage
Umred Dist. Nagpur
Email-mbshende405@gmail.com

Preface:

The banking business is a dynamic sector of the economy. The growth of a country's economy depends on the efficient and healthy banking business in that country. The rise in NPAs in the banking sector has contributed to the volatility of the banking business in India. Money or assets or loans made by banks to companies or individuals or any other institution are sometimes delayed or repaid by the borrowers or the intention to repay such amounts to the banks is deliberately avoided. Such assets are treated as non-performing assets in a bank transaction. Assets that give income to the bank are called performing assets and assets that do not give income to the bank are known as non-performing assets. Lack of supervision in the banking system, political interference, intentional defaulters and internal / external factors have led to a huge increase in NPAs in the banking sector and this is adversely affecting the growth of the economy. These nonperforming assets have a huge impact on the economy. Such assets slow down the development process. We will see this from the following study.

The purpose of the research

- To study the status of non-performing assets of nationalized commercial banks in India
- To study the impact of NPA on the economy.
- To analyze the impact of NPAs on the performance of banks.

What is NPA?

The NPA concept was introduced to banks from March 31, 2001 on the recommendation of the Narasimham Committee set up by the Reserve Bank. In case of term loan more than 100 days term interest and / or installment arrears. In case of overdraft / cash credit (OD / CC) arrears of more than 180 days, in case of bill purchases and concessions, arrears of more than 180 days arrears and in case of agriculture, two seasons interest and / or principal installment arrears, but some Non-performing assets are defined as arrears for a period of more than two